टीकासारसुन्दरी ॥ कर्म्मविशेषे तासां नामान्तराणि यथा। हिरण्या १ कनका २ रक्ता ३ कृष्णा ४ सुप्रभा ५ बहुरूपा ६ अतिरक्ता ७ एताः सात्त्विक्यो यागकर्म्मणि। काम्यकर्म्मणि तु पद्मरागा १ सुवर्णा २ भद्रलोहिता ३ लोहिता ४ श्वेता ५ धूमिनी ६ करालिका ७ एता राजस्यः। क्रूरककर्म्मणि तु। विश्वमूर्त्तिः १ स्फुलिङ्गिनी २ धूम्रवर्णा ३ मनोजवा ४ लोहिता ५ कराला ६ काली ७ एतास्तामस्यः ॥*॥ एतासामधिष्ठातृदेवता यथा,—

"अमर्त्यपितृगन्धर्व्वयक्षनागपिशाचकाः।
राक्षसः सप्तजिह्वानामीरिता अधिदेवताः ॥"

एतासां वर्णदिङ्नियमो यथा। मन्त्रविमर्षिण्याम्।

"हिरण्या तप्तहेमाभा शूलपाणेर्दिशि स्थिता।
वैदूर्य्यवर्णा कनका प्राच्यां दिशि समाश्रिता ॥
तरुणादित्यसङ्काशा रक्ता जिह्वाग्निसंस्थिता।
कृष्णा नीलाभ्रसङ्काशा नैरृत्यां दिशि संस्थिता।
सुप्रभा पद्मरागाभा वारुण्यां दिशि संस्थिता।
अतिरक्ता जवाभासा वायव्यां दिशि संस्थिता।
बहुरूपा यदा स्यातः दक्षिणोत्तरसंस्थिता ॥"

इति तन्त्रसारः ॥

सप्तज्वालः, पुं, (सप्त ज्वाला यस्य।) अग्निः। इति हेमचन्द्रः ॥

सप्ततन्तुः, पुं, (सप्तभिर्भूरादिभिर्मन्त्रैश्छन्दोभिरग्निजिह्वाभिर्वा तन्यते इति। तन विस्तारे + "सितनिगमीति।" उणा० १।७०। इति तुन्। सप्त तन्तवः संस्था यस्येति वा।) यज्ञः। इत्यमरः ॥ (यथा, माघे। १४। ६।

"सप्ततन्तुमधिगन्तुमिच्छतः
कुर्व्वनुग्रहमनुज्ञया मम।
मूलतामुपगते खलु त्वयि
प्रापि धर्म्ममयवृक्षता मया ॥")

सप्ततिः स्त्री, (सप्त दशतः परिमाणमस्य। "पंक्तिविंशतित्रिंशदिति।" ५।१।५९। इति निपातनात् साधुः।) सङ्ख्याविशेषः। सत्तोर इति भाषा। यथा,—

"नवतिर्योजनानाञ्च सहस्राणाञ्च सप्ततिः।
यावद्घटिकमात्रेण तावच्चलति भास्करः ॥"

इत्यादित्यहृदयम् ॥

सप्ततितमः, त्रि, (सप्तति "तस्य पूरणे डट्।" ५।२।४८। इति डट्। "षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः।" ५। २। ५८। इति डटस्तमडागमः।) सप्ततेः पूरणः। सप्ततिशब्दात् पूरणार्थे मयट्प्रत्ययनिष्पन्नः। इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥

सप्तदश, [न्] त्रि, (सप्ताधिका दश। सङ्ख्याविशेषः। सतरो इति भाषा। तत्संख्याविशिष्टः। यथा। एष वै सप्तदश प्रजापतिर्यज्ञे यज्ञे अन्वायत्तः। इति मलमासतत्त्वम् ॥ बहुवचनान्तोऽयम् ॥

सप्तदशः, त्रि, (सप्तदशन् + "तस्य पूरणे डट्।" ५।२।४८। इति डट्।) सप्तदशानां पूरणः। यथा,

"ततः सप्तदशे जातः सत्यवत्यां पराशरात्।
चक्रे वेदतरोः शाखा दृष्ट्वा पुंसोऽल्पमेधसः ॥"

इति श्रीभागवते १ स्कन्धे ३ अध्यायः ॥

सप्तदीधितिः, पुं, (सप्त दीधितयो यस्य।) अग्निः। इति त्रिकाण्डशेषः ॥

सप्तद्वीपपतिः, पुं, (सप्तानां द्वीपानां पतिः।) सप्तद्वीपानामधिपतिः। यथा,—

"न मूल्यमादातुं शक्तः सभार्य्यैश्चाश्वसंयुतः।
सप्तद्वीपपतिर्ज्ञातः सूर्य्यायुतसमप्रभः ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वधृतमत्स्यपुराणम् ॥

सप्तद्वीपा, स्त्री, (सप्त द्वीपा यस्याम्।) पृथिवी। यथा,

"मनोः स्वायम्भुवस्यासन् दशपुत्त्रास्तु तत्समाः।
यैरियं पृथिवी सर्व्वा सप्तद्वीपा सपत्तना।
ससमुद्राकरवती प्रतिवर्षं निवेशिता ॥"

इति मार्कण्डेयपुराणम् ॥

तेषां नामादि द्वीपशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

सप्तधा, व्य, (सप्तन् + धाच्।) सप्तप्रकारम्। यथा,

"एवमारानुपोष्यैव सप्तधा संयतेन्द्रियः।
सप्तजन्मकृतात् पापात् मुच्यते नात्र संशयः ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

सप्तधातवः, पुं, (सप्तगुणिता धातवः।) शरीरस्थसप्तसंख्यकधातवः। तद्यथा,—

"रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जानः शुक्रसंयुताः।
शरीरस्थैर्यदाः सम्यक् विज्ञेयाः सप्तधातवः ॥"

इति राजनिर्घण्टः ॥

सप्तनाडीचक्रं, क्ली, (सप्तनाडीनां चक्रम्।) वृष्टिज्ञानार्थं कृत्तिकादिसप्तनाडिकसर्पाकारचक्रम्। यथा। अथ सप्तनाडीचक्रम्।

"अथातः संप्रवक्ष्यामि यच्चक्रं सप्तनाडिकम्।
येन विज्ञानमात्रेण वृष्टिं जानन्ति साधकाः ॥
कृत्तिकादीनि ऋक्षाणि साभिजिद्वै क्रमेण च।
सप्तनाड्यश्च तस्तत्र कर्त्तव्यः पन्नगाकृतिः ॥
ताराचतुष्कवेधेन नाडिकैका प्रजायते।
तासां नामान्यहं वक्ष्ये तथा चैव फलानि च ॥
कृत्तिका च ३ विशाखा च १६ मैत्राख्या १७ भरणी २ तथा।
आद्यैषा शनिनाडी स्याच्चण्डनाम्नाभिधा मता ॥
रोहिणी ४ स्वाती १५ ज्येष्ठा १८श्वि१द्वितीया नाडिका मता।
आदित्यप्रभवा नाडी वायुनाडी तथैव च ॥
सौम्यम् ५ चित्रा १४ तथा मूलम् १९ पौष्णचैव २७ चतुर्थकम्।
तृतीयाङ्गारका नाडी दहनाख्या च सम्मता ॥
रौद्रम् ६ हस्तम् १३ तथा पूर्व्वाषाढा २० भाद्रपदोत्तरा २६।
चतुर्थी जीवना नाडी सौम्यनाडी प्रकीर्त्तिता
पुनर्व्वसू ७ उत्तरफल्गुन्यु १२ उत्तराषाढ २१ तारकाः।
पूर्व्वभाद्रा च २५ शुक्राख्या पञ्चमी नीरनाडिकाः।
पुष्यर्क्षम् ८ फल्गुनी पूर्व्वा ११ अभिजित् ० शततारकाः २४।
षष्ठी नाडी च विज्ञेया बुधाख्या जलनाडिका ॥
अश्लेषर्क्षम् ९ मघा १० विष्णु २२ धनिष्ठाभं २३ तथैव च।
अमृताख्याह्वि सा चान्द्री सप्तमी चन्द्रनाडिका
मध्यनाडीस्थिता सौम्या नाडी तस्याश्च पृष्ठतः।
सौम्ययाम्यगतं ज्ञेयं नाडिकानां त्रिकं त्रिकम् ॥
क्रूरा याम्यगता ज्ञेया सौम्या सौम्यदिशि स्थिता।
मध्यनाडी च मध्यमा मध्यरूपफलप्रदाः ॥
एकनाडीगता ह्यत्र ग्रहाः क्रूराः शुभा यदि
ततो नाडीफलं वाच्यं शुभं वा यदि वाशुभम् ॥
ग्रहाः कुर्य्युर्महावातं गताश्चण्डाख्यनाडिकाम्।
वायुनाडीगता वायुं दहनाख्यामिदाहकाः ॥
सौम्यनाडीगता मध्या नीराख्या मेघवाहकाः।
जलाख्यां वृष्टिदा ज्ञेया चन्द्रनाडीगतास्तथा ॥
एकोऽपि तत् फलं दत्ते स्वनाडीस्थितो ग्रहः
भूसुतः सर्व्वनाडीषु दत्ते नाडीसमं फलम् ॥
प्रावृट्काले तु संप्राप्ते रौद्रकर्म्मार्कयो ।
नाडीवेधसमायोगे जलयोगं तदाश्रयम् ॥
यत्र नाडीस्थितश्चन्द्रस्तत्र स्युः खेचरा यदि।
क्रूराः सौम्या विमिश्राश्च तद्दिने वृष्टिरुत्तमा ॥
एकर्क्षचसमायोगे जायते वादे खेचरैः।
तत्काले च महावृष्टिर्यावदस्यांशके शशी ॥
केवलैः सौम्यैः पापैर्वा ग्रहैर्व्विद्धो यदा शशी।
तदा तु तुच्छपानीयं दुर्द्दिनञ्च भवेद्ध्रुवम् ॥
यस्य ग्रहस्य नाड़ीस्थश्चन्द्रमास्तदृक्षेण च।
दृष्टो युक्तः करोत्यम्भो यदि क्षीणो न जायते ॥
स्त्रियौ सितासितौ चैव सौरिसौम्यौ नपुंसकौ।
पुरुषाः पुरुषेष्वायुः क्लीवौ तु बुधवारुणौ ॥
स्त्रीपुरुषसमायोगे वृष्टिस्तु प्रबला भवेत् ॥
पीयूषनाड़ीगश्चन्द्रस्तत्र खेटाः शुभाशुभाः ॥
दिवसेतु पञ्च पानीय दिनार्द्धे कविसप्तकम्।
एवं जलाख्यनाडीस्थे चन्द्रमिश्रग्रहान्विते ॥
दिनार्द्धं दिवसं पञ्च दिनानि जायते जलम्।
नीरनाडीस्थिते चन्द्रे अत्रस्थैः पूर्व्ववद्ग्रहैः ॥
यामं दिनार्द्धकं त्रीणि दिनानि जायते जलम्।
अमृतादि त्रिनाडीषु यदि स्युः सर्व्वखेचराः ॥
तत्र वृष्टिः क्रमाज्ज्ञेया ष्ट्यर्करसतास्तरान्।
सौम्यनाड़ीगताः सर्व्वे वृष्टिदास्ते दिनत्रयम् ॥
शेषानाद्यां महाराज दुष्टवृष्टिप्रदा ग्रहाः।
निर्ज्जला जलदा नाडी भवेद्योगो शुभाशुभकः ॥
क्रूराधिकसमायोगे जलदाश्चापि निर्ज्जलाः।
याम्यनाडीगताः क्रूरा अनावृष्टिप्रसूचकाः ॥
शुभयुक्ता जलाशस्थाश्चातिवृष्टिः शुभा ग्रहाः।
एकनाडीसमायुक्तौ चन्द्रमोधरणीसुतौ ॥
यदि तत्र भवेज्जीवस्तदा वारिमयी मही।
बुधशुक्रौ यदैकत्र गुरुणा च समन्वितौ ॥
चन्द्रयोगे तदा काले जायते वृष्टिरुत्तमा।
जलयोगगतौ स्यातां यदा चन्द्रसितौ ग्रहौ ॥
क्रूरदृष्टौ युतौ वापि तदा मेघोऽल्पवृष्टिदः।
उदयास्तगते मार्गे वक्रयुक्ते च संक्रमे ॥
जलनाडीगतास्ते तु महावृष्टिप्रदा ग्रहाः ॥"

इति स्वरोदये सप्तनाडीचक्रम् ॥